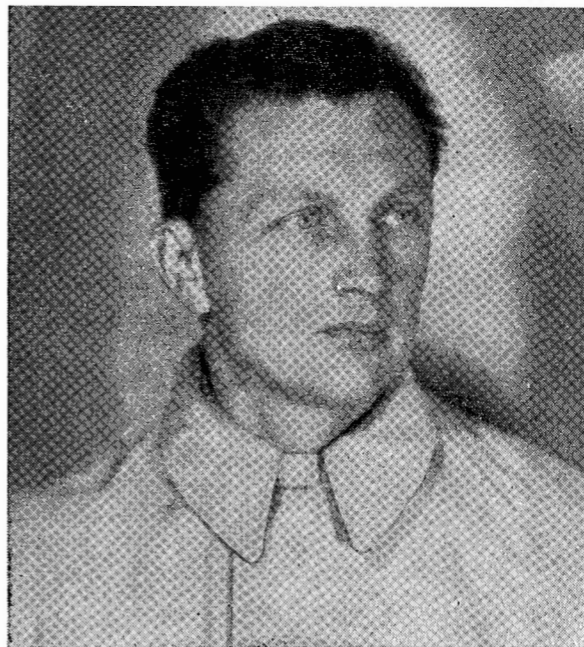

Arh. Dušan Grabrijan

UVOD

Grabrijan i njegov doprinos Sarajevu

Arh. Dušan Grabrijan rođen je u Sloveniji, u Ložu, 29. XII 1899. g. Realku je završio u Ljubljani 1919. gdje potom studira arhitekturu i diplomira kod Plečnika 1924. godine. Godine 1925/26. živi u Parizu i posjećuje Ecole des Beaux Arts. Po povratku dobiva namještenje kod Građevinske direkcije u Ljubljani, sa koje prelazi 1929. g. u istu ustanovu u Sarajevu. Od 1930. g. je profesor na sarajevskoj Srednjoj tehničkoj školi na kojoj ostaje do 1945. g. i na kojoj poslije oslobođenja kraće vrijeme vrši dužnost direktora. U novembru 1945. vraća se u Ljubljanu, gdje radi kao profesor na Fakultetu za arhitekturu T. V. Š. (sada FAGG, tj. Fakultet za arhitekturu, građevništvo in geodeziju) do svoje smrti, 22. oktobra 1952. godine.

Na prelomu iz devetnaestog u dvadeseti vijek u svijetu arhitekture se jasno osjeća nesklad između oblika koji su nastali putem neke historijske stilske predodžbe i oblika koji su služili nekoj pretežno ili čisto praktičnoj svrsi. Razvoj industrije, nove životne potrebe, nova otkrića na području mogućnosti korištenja materijala nastoje probiti i zbaciti eklekticističke forme koje ih sputavaju i opterećuju.

Nosilac naprednih strujanja u prvoj fazi ovih previranja bila je tzv. Wagnerova škola u Beču. Otto Wagner (1841 — 1918), profesor i rektor Bečke akademije, u početku i sam eklektik i klasicist, proklamira krajem devetnaestog stoljeća postavku da nešto što nije praktično ne može biti ni lijepo. Kao preteča novog građevinskog duha, pisanjem i djelom on zadobiva veoma jak utjecaj. Njegove stanice gradske željeznice u Beču postale su mjerodavne za arhitektonsko oblikovanje u Srednjoj Evropi oko 1900. g. Veliku zaslugu za savremenu arhitekturu ima Wagnerovo nastojanje da nadomjesti dekoraciju dojmom što ga izaziva pravi materijal.

**Dućani ispred
Bašcaršijske džamije —
smisao za ljepotu i
osjećaj za mjerilo.**

Svaki novi stil — kaže Wagner — nastao je postepeno iz prijašnjeg, tako da su nove konstrukcije, novi materijal i nove zadaće zahtijevali mijenjanje postojećih formi ili stvaranje novih.

Sve dobre zasade Wagnerove nijesu mnogo koristile, i njegova škola, čiji najjači predstavnik J. M. Olbrich gradi izložbenu zgradu »Secesije«, po kojoj je ta škola i najviše poznata u historiji arhitekture, nastoji stvoriti odmah novi stil i novu estetiku naglim skokom u formalistička pitanja. Preko umjetnog obrta ide se ka rješavanju savremenih, pa i monumentalnih zadaća. Briljantna ličnost ovog vremena je Adolf Loos, koji počinje javno da istupa u doba kada je izgledalo da će »Secesija« kompromitirati dobre začetke savremenog stvaranja.

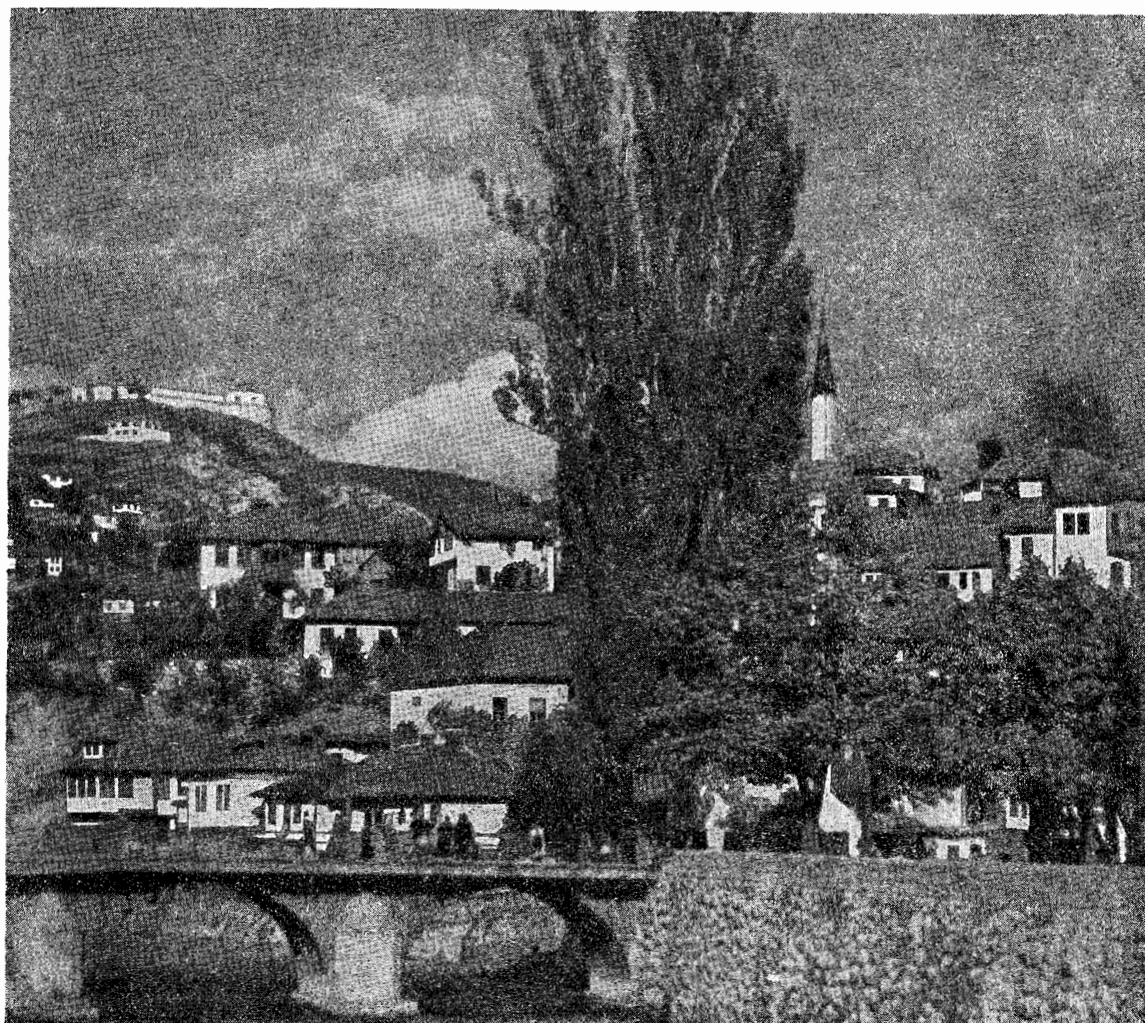
Među najistaknutije đake Otta Wagnera spada Josip Plečnik, čije se djelo može danas označiti kao krajnji domet i zaključak konsekvantne linije koju je započeo John Ruskin kada je arhitektonsku problematiku povezao sa razvitkom umjetnog obrta. Upravo, ono što je polovinom devetnaestog vijeka predstavljalo jedini mogući put ka ozdravljenju, s vremenom je udaljilo Plečnika, kao izvanrednog stvaraoca, sve više od sudjelovanja u rješavanju općih savremenih potreba društva.

Dušan Grabrijan pripada prvoj generaciji Plečnikove škole. Kao prvi tajnik društva Plečnikovih đaka »Ognjišta«, bilježi izjave i razgovore profesora Plečnika sa njegovim studentima. U knjizi »Plečnik in njegova šola« (1969) te su izjave izašle zajedno sa drugim Grabrijanovim člancima o radovima Plečnika u Ljubljani.

Bilo je to prvih dana poslije prvog svjetskog rata. Mnogi arhitekti svjesno negiraju pojam arhitekture kao umjetnosti. U jakim kulturnim središtima počele su izbijati razne, do tada akumulirane sile, koje međusobno raščičavaju ideološke oprečnosti. Ruski inženjer Lapšin istupa s

tvrdnjom da ne postoji nikakva građevna umjetnost, niti bilo kakva arhitektura kao poseban pojam — postoji jedinstveno, strogo znanstveno građenje.

Nakon prve etape u razvoju moderne arhitekture, koju najizrazitije predstavlja pokret »Secesije« u Beču, uz udruženja koja rade u smjeru umjetničko-obrtničkog formalizma, preuzimaju vodstvo drugi, koji traže rješenje izvan sfere umjetnog obrta, a u sferi mašinske produkcije. To je etapa eksperimentalnog prilaženja koje predvodi »Bauhaus«, i to u cilju formalističke sinteze u smjeru estetike mašine.

Padine iznad Šeher-čehajine ćuprije — I srce mi naginje u taj istočni dio grada

Razdoblje oko 1927. znači ulazak u novu, treću etapu u razvoju moderne arhitekture. To je etapa organizacije na internacionalnoj bazi u cilju praktičnog pristupanja radu. Na kongresima CIAM-a na dnevnom redu su problemi odgoja, proizvodnje i urbanizma, sve iz aspekta socijalnih potreba. Pitanje diferencije oblika savremene arhitekture je riješeno. Le Corbusier ga postavlja na istaknuto mjesto, ali ipak oprezno nastupa u teoretskim esejima i usmenim komentarima.

Možemo naslućivati da je Grabrijan, sklon literaturi i filozofiji, sva ta zbivanja intenzivno pratio. A značajan preokret u njegovom životu i odnosu prema arhitekturi vezan je za njegov dolazak u Sarajevo 1930. godine.

»Ima li nešto što je više fantastično ili više neočekivano nego stvarnost?« — Ove riječi Dostojevskog mogle bi poslužiti kao motto na početku ovog novog poglavlja Grabrijanovog života, u kome je otkrio samog sebe.

Bosna, koja je iz kolonijalnog stanja pod austro-ugarskom okupacijom, prešla u polukolonijalno pod starom Jugoslavijom, bila je odraz bijede, nacionalističkih, klikaških i šovinističkih trvenja s jedne strane, a zaostalosti i ekonomskog propadanja s druge. Logično je da on kao arhitekt gleda na ta zbivanja kroz zbivanja na arhitektonskom polju. Njegov stav prema tzv. »kulturtregerskoj« misiji austrijskih arhitekata i njihovim djelima je jasan i određen, jednako kao i prema onim koji su nakon propasti k. und k. režima pošli njihovim putevima. Piše između ostalog:

»...Bez svakog su izraza produkti od stotinu nekih obzira, bez sintetične oblikovne snage«. Pojavila se »tuberkuloza sa koridor — ulicom«.

Ali nije sve crno kako na prvi pogled izgleda. Ima tu kvaliteta koje su u propadanju, ali koje treba iznaći, otkriti... Pored kaotične izgradnje centra grada, na njegovoj periferiji, u njegovom istočnom dijelu, **»još živi... smisao za ljepotu i osjećaj za mjerilo«.**

Dakle, taj drugi, istočni dio grada, okupira najveći dio Grabrijanovih snaga. Iz dana u dan, kroz punih šesnaest godina boravka u glavnom gradu Bosne, on koristi, tako rekući, svaki svoj slobodni trenutak za istraživanje i proučavanje starog bosansko-orijentalnog arhitektonskog nasljeđa. U ono vrijeme teško je bilo prodrijeti njemu, strancu, u muslimansku kuću, u to intimno obiteljsko gnijezdo. Ljudi su ga gledali s podozriivošću i nepovjerenjem. Ali Grabrijan ostaje uporan, zalazi u svaki dostupni kutak, ispituje, uočava, snima. A kroz to proučavanje razvija se i sasvim određen, vrlo kritičan stav i prema tzv. modernoj izgradnji grada.

I kada se nakon šest godina pojavio prvi put u sarajevskoj štampi člankom **»Sarajevo se izgrađuje«**, bio je to izraz revolta na tadašnja zbivanja u izgradnji grada. U odnosu na Grabrijana je vrlo interesantno kakav izlaz predlaže: alternativa Le Corbusier — Plečnik. I to Plečnik na drugom mjestu. Možemo se danas pitati da li je on sam bio u nedoumici. Jasno je, međutim, iz članaka koji su se poslije toga pojavili da mu je i Le Corbusier jako blizak. Dobrim dijelom je ta bliskost posljedica izvjesnih podudarnosti između stavova Le Corbusiera i bosanskog arhitektonskog nasljeđa, koju je Grabrijan prvi uočio i formulirao.

Još u doba austro-ugarske okupacije arh. Pospišil svojim studijem ove bosanske arhitekture privukao je pažnju. Razlika u metodici između Pospišila i Grabrijana je jasna. Dok Pospišil prilazi pretežno s oduševljenjem romantičara, Grabrijan, iako duboko osjeća estetske kvalitete tog nasljeđa, ipak prvenstveno pristupa kao realista i sociolog. Kroz njegov plan izbija briga za zajednicu i za sitnog, malog čovjeka. On s te strane prilazi ovom nasljeđu kreativno u želji da njegove etičke, funkcionalne i prostorne kvalitete prenese u savremeno građenje i na taj način ga obogati i oplemeni. Za njega kuća kao fasada više ne postoji, važna je isključivo kao prostorni fenomen, a u krajnjoj liniji, u teoretskim postavkama kao stvarnost koja poprima svoj vanjski oblik. Tako taj studij arhitektonskog nasljeđa prerasta u specifično htijenje za formiranjem savremene kuće, tipično bosanske po etičkim i prostornim poimanjima, ali u tehničkom smislu na stupnju posljednjih dostignuća najprogresivnijih arhitekata. I tu nastaje dodir s principima Loos-a i Le Corbusier-a, o čijim djelima priređuje čitav niz članaka. Te postavke su uvijek u skladu sa onim što je na drugoj strani sam otkrio u nasljeđu.

Logično da je nailazio na otpor, počev od nosilaca primitivne eksploatacije, koji su stvari mjerili isključivo prema njihovoj materijalnoj vrijednosti, preko uskogrudnih šovinističkih ispada, pa do njegovih kolega, kojima su Grabrijanovi ispadi koji put kvarili račune.

Momenat od vanrednog značaja za Grabrijanov rad u Sarajevu je dolazak arh. Neidhardta u ovaj grad. Poznavali su se od 1927. iz Maribora, gdje su zajedno služili vojsku. Le Corbusierov saradnik Neidhardt i filozof-teoretičar arhitekture Grabrijan izvrsno su se dopunjavali. Tako dolazi do prvih eksperimenata u traženju specifičnog izraza moderne bosanske arhitekture. Neidhardt veli: »Dušan Grabrijan mi je prije petnaest godina prvi otkrio ogromno blago arhitektonskog nasljeđa Bosne...« (Iz članka J. Neidhardta prilikom Grabrijanove smrti).

U sjećanju njegovih đaka Grabrijan je ostao kao pedagog odličnih kvaliteta, vanredno savjestan i pošten, koji je znao da kod mladih ljudi probudi interes za stvari koje je zastupao i da ih oduševi za njih. Jer, skupa s njim, ti mladi ljudi radili su na njegovom djelu, zavlačili se u magaze i potkrovlja, peli po kupolama i divanhanama, gomilali dokumentaciju o jednom arhitektonskom nasljeđu na kome se trebalo učiti. U borbi za kvalitete toga nasljeđa formira se specifičan i impozantan stav arh. Grabrijana, jedinstven u savremenoj arhitekturi naše zemlje: kontinuitet nasljeđa u savremenom arhitektonskom stvaralaštvu.

Publicistički rad Grabrijanov, rijetko opsežan i bogat za ljude njegove struke, raznovrstan je po sadržini, često polemičan, izazovan dapače, uz to pun poetskog zanosa, oduševljenja i topline. Iz mnogobrojnih članaka koji su stajali na raspolaganju trebalo je napraviti ne samo kvalitetan izbor, već ujedno u taj izbor unijeti i određenu sistematizaciju, pa smo — u traženju pogodnog sistema — uočili tri osnovne makro-teme oko kojih se autorov naučno-teoretski i stručni rad uglavnom kretao. To su:

1 — Teoretski članci o bosansko-orijentalnom arhitektonskom nasljeđu, njegovim humanim i prostorno-plastičnim kvalitetima i o njegovoj srodnosti s težnjama najnaprednijih arhitekata našeg vremena.

Pospišilovo djelo, o kome je naprijed bilo govora, Grabrijanu nije bilo nepoznato, no, za razliku od romantičnog odnosa Pospišilova, Grabrijanov stav prema arhitektonskom nasljeđu okreće se prvenstveno prema unutrašnjem smislu te arhitekture, stapajući prošlost, sadašnjost i budućnost u nerazdvojivu cjelinu čovječije sudbine.

2 — Članci o aktuelnoj problematici izgradnje Sarajeva, orijentacija po pitanjima njegove urbanizacije i regulacije, te načinu rješavanja pojedinih urbanističko-arhitektonskih zadataka i konkretnih objekata koje je trebalo graditi. Upravo, ovi članci predstavljaju onaj izazovni, polemički dio Grabrijanova opusa; pisac ne štedi nikoga, on suprotstavlja svoja mišljenja prijedlozima i usvojenim rješenjima, te stavovima žirija... Stalo mu je da razjasni smjernice savremene arhitekture i urbanizma, da Sarajevo uhvati korak s najprogresivnijim kretanjima u svijetu, i upravo u tome leži njegova najdragocjenija pomoć ovom gradu.

3 — Članci teoretsko-pedagoškog karaktera, najvećim dijelom objavljeni u časopisu »Tehničar«, koji sadrže prikaz rada u školi, odnosno, koji — na popularan način — interpretiraju tada najsavremenije postavke arhitektonske teorije. Polemičko-propagandne ideje, sa kojima su protagonisti novog duha nastupali u borbi za savremena shvatanja arhitekture u Beču i Parizu, preko ovih članaka postojale su dostupne svakom srednjem tehničaru u vrijeme kada se u našoj sredini još ozbiljno preturalo po inventaru pseudomaurskih oblika. A što se više i veličanstvenije može očekivati i izvući iz rada i djela jednog pedagoga, ako ne to — da svoje učenike nauči da misle.

**Pogled iz Malog kazan-
džiluka na kupolu i
minaret Baščaršijske
džamije — kubične i
kupolaste forme u kon-
trastu s razigranom
prirodom**

